

POLITIKAI NEVELÉS ÉS POLITIKAI PROPAGANDA

ÍRTA:
HORVÁTH BARNA

Mindenki érzi, hogy azok a kérdések, amelyekről ez a cikk szól, valahogyan a levegőben vannak. De *nem* mindenki érti, hogy ezeknek a kérdéseknek az időszűrősége miképpen függ össze épp a mi korunknak a gondolkodásmódjával, miképpen jellemzi épp ennek a kornak a lelkiségét. Hogyan adódott ezeknek a kérdéseknek az előtérbe nyomulása életfelfogásunknak a megváltozásából és mennyiben jellemzi ezt a megváltozott életfelfogást?

Propagálni annyit tesz, mint terjeszteni. XV. Gergely pápa a hit terjesztésére 1622-ben testületet létesített, amely a *Congregatio de Propaganda Fide* nevet viseli. A propaganda azonban csak a világháborúval emelkedett a mai kimagasló jelentőségére. Magát a szót is, főnévi alakjában, azóta használjuk mind általánosabban. Miért van ez? Mi a magyarázata annak, hogy bár mindig terjesztettek eszméket, a propaganda mégis csak a mi korunkban vált azzá a bűvös szerré, amelynek szinte korlátlan varázserőt tulajdonítunk?

Ennek épp az a magyarázata, hogy a propaganda gondolatához hozzátapad ma az a hiedelem, hogy azzal majdnem mindent el lehet érni. Az a közmondás, hogy *a jó bornak nem kell cégér*, mindinkább hitelét veszti. Az önmaga reklámozásához és adminisztrálásához értő üres ember sokkal többet ér el, mint a nagytehetségű, de önmagát portálni nem tudó, mimózelelkű ember. Annyira többet ér el, hogy végül már azt is elhiszük, hogy többet is ér. Ez így is van, ha a hasznosságukat mérjük össze a köz szempontjából. Az egyik hasznosítani, teljesen a köz javára fordítani tudja azt a keveset, ami van benne, a másik pedig elkeseredik és önmagában ég el. Ha a jó bornak nincs cégére, akkor a konkurencia kellő reklámmal, csomagolással, addig fog be-

folyásolni bennünket, amíg megváltoztatja ízlésünket, úgyhogy egy szép napon az ügyesen reklámozott bort fogjuk jobbnak találni.

A propagandához így hozzátapad a *pragmatikus* igazság eszméje. Ez abban áll, hogy az igazságnak annyi a fontossága, amennyi a haszna. Ha a propaganda nem is tud változtatni az igazságon, annál inkább rendelkezik afelől, hogy mekkora fontosságot tulajdonítsunk annak. A feketét nem teheti fehérre, de azt eléri, hogy olyan vágyat ébreszt bennünk, hogy végül is fehérnek látjuk majd a feketét. A propaganda tehát *aktivista* módon nyúl az igazsághoz. Ez annyit tesz, hogy azzal szemben cselekvőleg., alakítólag lép fel, mert jól tudja, hogy amit igazságnak nevezünk, az annak ügyis csupán a – mindig kérdéses – megközelítése.

Az igazságnak ilyen kezelése végül is elvezet bennünket a soreli *mítoszhoz*. Sorel azt tanította, hogy ha a tömegeket a kívánt lendületbe tudjuk hozni, akkor mellékes az, hogy igaz-e az a gondolat, amely őket ennyire fellelkesítette. Ez a felfogás ott kísért a kollektivistikus rendszerek propaganda-tevékenysége mögött. Megejtő hatásával pedig magyarázatát adja a propagandával összefüggő kérdések mai időszűrőségének.

A propaganda annál életbevágóbb szükséglet, minél gyengébb az igazság önerejébe vetett hit. Mai jelentősége is összefügg az igazság önálló értékébe vagy elérhetőségébe vetett hit hanyatlásával és a megközelített igazságnak egyedül a gyakorlati fontossága alapján való értékelésével. Gondolkodásunknak megváltozásában nagy szerepe van az *ideológia* eszméjének is. Ezt a gondolatot a mai jelentőségében a történelmi materializmus vetette fel. Azóta pedig az ideológia gondolata, annak szűk marxista értelmezésétől függetlenül, annyira meg-

gyökeresedett, hogy a *gondolat* szinte az előtt is magától értetődik, aki a *kifejezést* esetleg nem is ismeri.

Mi az, hogy ideológia? Olyan gondolatmenet, amely más, mint aminek látszik, mert nem az előadott érveken, hanem rejtve maradó tényeken alapul. Ha például a feljebbvaló keményen lehordja az alárendeltjét, mert szokatlanul súlyos szabálytalanságon kapta rajta, akkor kemény ítéletét érvekre alapította. Ha azonban feltételezzük, hogy csak azért találta olyan szokatlanul súlyosnak az esetet, mert őt magát is valami kellemetlenség, fizikai fájdalom, izgalom, betegség, idegesség kínozza, akkor a gondolatmenetét *ideológiásnak* nevezzük, mert nem a hangoztatott érvek, hanem az azok által elleplezett tények *szabják meg a feltételeit*. Lelki folyamataink feltételeinek kívülről történő ilyen megszábasát, ha az tervszerű tevékenység, nevezzük a lélek *kondicionálásának*. Minél inkább hiszünk már most abban, hogy gondolkodásunk és lelki folyamataink általában véve ideológiásak, annál tágabb tere nyílik a propagandának, amely külső feltételeiknek a megszábasá által alakítani, azaz kondicionálni kívánja őket.

A lelki folyamatok kondicionálása persze nem csak olyan rejtett tényeken keresztül történhetik, mint az említett példában. A külső feltételek megszábasától mindinkább közeledni lehet a belső feltételek megszábasához. Azaz törekedni lehet arra, hogy mások gondolatait ne külsőleges tényeken, hanem érveken keresztül befolyásoljuk. Persze a befolyásolás ténye ilyenkor is külsőleges marad. Mindazonáltal ez a komoly törekvés a léleknek a saját szabad tevékenységén keresztül való irányítására vonja meg az éles különbséget a *nevelés* és a *propaganda* között. A propaganda nem nagyon kényes a külsőleges tényezőkön keresztül való akár durva befolyásolással szemben. Annyiban persze a nevelés is propaganda, amennyiben mindig kívülről nyúl hozzá a lélekhez. Minél sikeresebben szabadítja fel azonban a léleknek a saját, önálló erőit, minél inkább éri el, hogy az érvek, nem pedig külső tények nyomása alatt forduljon a kívánt irányba, annál inkább nemesedik igazi neveléssé. A propaganda legmagasabb, legfinomabb, legművészebb kezelése is a nevelés színvonalára emeli fel azt.

Eddig úgy fest a dolog, mintha a nevelés magasabbrendű tevékenység lenne a propagandánál. Ez azért látszik így, mert az igazi nevelés tiszta, az igazi propaganda ellenben nem kizárólagosan tiszta eszközökkel, nem mindig kifogástalan módszerekkel dolgozik. Van azonban egy másik szempont is, amely szerint a propagandát fogjuk előnyben részesíteni a neveléssel szemben. A nevelésben benne van a gyámkodás, a dirigálás gondolata, vagyis az, hogy a nevelőnek általában véve mindig igaza van

a neveltjével szemben. Értelmileg és erkölcsileg egy színvonalon álló emberek között az ilyen preceptoroskodás tűrhetetlen. Nem hiába igyekszik az igazi nagy nevelő is azt a látszatot kelteni, azt a szerepet megjátszani, hogy a neveltjeit magával egyenrangú felekként kezeli. A nevelés azonban csak addig nevelés, ameddig ez a különben igen dicséretes törekvés csupán látszat. A propaganda gondolata azonban teljesen egyenrangú felek között is elviselhető. Ebben az értelemben a propaganda nem olyan súlyos beavatkozás, mint a nevelés, mert nem lép fel az „áldozata” felett való uralkodásnak az igényével. A propaganda nem uralkodik, hanem csak folytonosan és kitartóan proponál, javasol, témákat, eszméket vet fel és ajánl. A propaganda lényegileg lelki tartalmak ajánlásával kondicionál. Egyes tartalmakat ajánl, másokat nem ajánl, feldicsér vagy leszól, de sohasem parancsol. Az a befolyás például, amelyet a társalgás folyamán egyes témáknak a szóbahozásával, véleményünknek az előadásával, más nézetek megbíráásával, a társalgás fordulatainak az előidézésével gyakorolunk, találónan nevezhető propagandának, de nem nevezhető nevelésnek. Aki társalgás közben nevelni akar, az tűrhetetlenné is válik az ellenmondást nem tűrő, prepotens, parancsoló véleményeivel.

A lélek kondicionálása az a semleges kifejezés* amely a nevelést és a propagandát közös nevezőre hozza. A nevelés tiszta módszerekkel, de bizonyos uralom kifejtése útján, a propaganda ellenben nem okvetlenül kifogástalan módszerekkel, de mindig csupán az ajánlás és rábeszélés útján szabja meg a lelkiség feltételeit. Legközelebb kerülnek egymáshoz a *felvilágosító* nevelés és propaganda, mert a felvilágosítás elveszi a gyámkodás mellékizét a nevelésből és az uszítás mellékizét a propagandából.

Széles összefüggést tekintünk már át, amikor meglátjuk, hogy nevelés és propaganda miképp illeszkednek bele a lélek kondicionálásának a keretei közé.. A lélek kondicionálása pedig még tágabb összefüggésre irányítja a figyelmünket, különösen ha nem a magános lélek, hanem a más lelkekkel érintkező társas lélek kondicionálására gondolunk. Minél nagyobb sikereket ér el a kondicionálás, annál inkább megkísért bennünket a *teljes* kondicionálás gondolata. Amint az egyéni lélek képzésének az eszményét is az önmaga felett gyakorolt teljes önuralomban,, folyamatainak teljes tervszerűségében és megtervezettségében látjuk, ezt az eszményt a társadalomra is vonatkoztathatjuk. A társas lelki folyamatoknak,, az egyéni lelkiségek társas érintkezésének a teljes kondicionálása, teljes tervszerűsége és tervezettségé a teljesen megtervezett társadalom eszményének az egyik oldala. *Tervezett társadalmi lélek* ez az utolsó láncszeme a propaganda jelentőségének a megértésére törekvő gondolatsornak. Ez természetesen utópia,

épügy, mint a teljes tervgazdaság. Csakhogy az emberiség alig tesz és tehet egyebet, minthogy tökéletlenül megvalósítja azokat az elérhetetlen eszményeit, amelyek tartósan uralkodnak az álmai felett. A propagandának, a kondicionálásnak, a társadalomnak ezek a merész célkitűzései nem önkényes elgondolások. Főképpen a technika rohanó fejlődésének kell tulajdonítanunk, hogy a távolságok megrövidülnek, az eszközök hatásosabbakká válnak, az ember a természetet mindinkább feltárja és a maga céljaira mindinkább kiaknázza, közben pedig a társadalom elemei mind közelebb kerülnek egymáshoz és szinte kénytelenek mind tervszerűbben összekapcsolódni. A technika az emberi élet mind gazdagabb lehetőségeinek a feltárásával egyúttal a társadalomnak mind szorosabbra fűzését és folyamatainak mind teljesebb elrendeződését is kikérhetetlen szükségessé teszi. Azt mondhatjuk tehát, hogy nem annyira az ember tervezi önkényesen a társadalmat, hanem az inkább a maga kifejlődésében szükségképpen megterveződik. Persze emberi gondolatokon keresztül terveződik meg, de magát az egész folyamatot nem lehet egyéni elgondolásból megmagyarázni.

Politikai nevelésen és propagandán lehet érteni szűkebb értelemben azt, amely *politikára* nevel vagy biztat, tágabb értelemben pedig bármely nevelésnek és propagandának a *politikai szempontjait*. Ebből a megkülönböztetésből kitűnik, hogy tágabb értelemben ugyan minden nevelés és propaganda *politikum*, szűkebb értelemben azonban természetesen nem okvetlenül *politikai*.

Mit jelent az, hogy *politikum*? Az bizonyos, hogy a politikum mindig gyakorlati kérdés. Ez persze nem zárja ki, hogy a politikummal elméletileg is foglalkozzunk. Csakhogy a politika, mint elmélet, nem egyéb, mint bizonyos gyakorlatnak az elmélete.

A gyakorlati helyesség legmagasabb szempontjai azonban nem a politikum, hanem az erkölcs körébe tartoznak. Persze minden politikumnak van erkölcsi jelentősége is. De ez nem a legmagasabb erkölcsi célok, hanem megközelítésük közvetett, távolabbi eszközeinek és módszereinek a megtalálásában rejlik. A politikum ebben a még mindig tág értelemben közvetett erkölcsi vonatkozású gyakorlati eszközök és módszerek leleményes alkalmazása.

A gyakorlati módszerek művészetének sajátképpen jelentősége van a társadalomban. Ez a szűkebb értelemben vett politikumnak a területe. Legszűkebb értelemben pedig az államra vonatkozó gyakorlati módszerek művészetét nevezik politikának. Ahol társadalmi, vagy éppen állami, vonatkozású gyakorlati kérdéstről van szó, ott egészen bizonyosan a politikum területén járunk. A poli-

tikai nevelést és propagandát épp ezért nyugodtan nevezhetjük szociális és állampolgári nevelésnek és propagandának is.

A politikai nevelés feladata az lenne, hogy felvilágosítson bennünket arról, miképpen kell társainkra és a közösségre való tekintettel viselkednünk. Nehéz eldönteni, vajjon ennek a feladatnak a fontossága vagy az elhanyagoltsága nagyobb-e. Ez az elhanyagoltság azonban ismét nem egészen véletlen. Nem véletlen az, amin különben az ember nem győz eleget csodálkozni, hogy az iskolai tantervekben mennyire elnyomják a szociális és az állampolgári nevelést a természettudományi és a nyelvészeti irodalmi tanulmányok, amelyeknek a legtöbben sokkal kevesebb hasznát veszik az életben, mint vennék a politikai nevelésnek.

Persze az, aki tudja, hogy mit jelentett a humanizmus az európai gondolkodás történetében, és épp a természettudományi kutatás felszabadítása érdekében is, az nem kifogásolhatja a humanisztikus, sem pedig a természettudományi tanulmányokat az iskolai tantervben. Tiltakozni kell a kettőnek a versenytársként való szembeállításával ellen is. Az európai műveltséget humanisztikus és természettudományos képzettség nélkül nem lehet megérteni.

Mégis aránytalanság van az iskola nevelési szempontjaiban, amikor a klasszikus műveltségnek a nyelvi-irodalmi elemeit túlhangsúlyozza, a szociális és a politikai eszmék klasszikus és modern tankincsét ellenben elhanyagolja. Ez az aránytalanság nem lesz sokáig tartható.¹ Megmagyarázható azonban a politikumtól való irtózás, a politikai *laissez faire* elvével, amely az iskolát légmentesen elzárni törekszik a gyakorlati élettől, mert a politikai befolyásolás elkerülése érdekében inkább le-

¹ Nem célunk itt részletekbe menően vizsgálni azt a kérdést, hogy mily szerepet kell juttatni a politikai nevelésnek az *iskolában*. Elismeréseméltó lépést tesz ebben az irányban a gimnáziumi tantervhez az 1939 május 2-i rendelettel kiadott *Általános Utasítások*. Ez Nemzetnevelés cím alatt 48 oldalon keresztül tárgyalja a hazafias, az állampolgári és a szociális nevelést. Jellegzetessége, hogy csupán útmutatást nyújt a politikai nevelés szempontjainak a meglévő tanterv keretei között való érvényesítésére, de nem *intézményesít* különleges politikai nevelést, mert „a nemzetnevelés hangsúlyozása... nem kívánja a középiskola tantervének, rendjének és szokásainak felforgatását” (37). Nagy kérdés, hogy az utasítás magasröptű szempontjai közül mennyi megy majd át a gyakorlatba és mennyi marad papiroson. A fennálló és egészen más szempontokat uraló tantervnek a politikai nevelés szempontjaival való átitatása csak szociológiailag kitűnően iskolázott tantervek sikerülhetne igazán. Amikor azonban az utasítás a 75. oldalon a „despotizmus korát” azonosítja „a legrégebb, szinte kezdetleges” társadalommal, akkor kérdésessé válik, hogy a politikai nevelés iskolai irányítói maguk is rendelkeznek-e vajjon a szükséges tárgyi szakismeretekkel. Az utasítás olvasása csak arról győz meg, hogy másirányú szakértelemmel mily nehéz lehet átélni és méltányolni a politikai nevelés különleges szempontjait. Az új szempont iránti eredeti érdeklődésnek a hiánya azzal fenyeget, hogy a nevelésszemponttá semlegesített politikai nevelés belefutad az iskolai nevelésnek eredendő és mindenkor az eleven érdeklődés felkeltésére való képtelenségből táplálkozó hibájába, az unalomba.

mond a politikai műveltségnek még az elemeiről is. Ez kétségkívül struccpolitika. A szociális és a politikai kérdések kutatásától és ismertetésétől való ez az irtózás magyarázza meg azt is, hogy a társadalom elméletének, a szociológiának, egyetemi tan széken való művelése ellen oly súlyos aggályok merülhettek fel, hogy azt mindmáig megghiúsították.

Az iskola csak igen kevéssé nevel állampolgárrá, és még kevésbé *államférfivá*, amiben pedig például az angol nevelés a klasszikus tanulmányok főhasznát látja. Pedig az iskolának a nyugodt levegője páratlan, az életben többé alig ismétlődő alkalmat nyújtana az igazán *felvilágosító* politikai nevelésre. Egyes történettanárok bizonyára sokat pótolnak ezen a téren, amint sokat pótolnak a többi tanárok is közbevetett megjegyzéseik által, azonban a politikai nevelés szempontjából az egész iskolai történettanítás is problematikus értékű. Különösen azért, mert oly reménytelenül elnyomja az adatok halmozásával a szociális és a politikai összefüggések áttekin-tését.

A politikai nevelés elhanyagolt állapotának leg-sikerültebb bírálata azonban az lesz, ha felsorolunk néhány olyan konkrét feladatot, amelyet, függetlenül az iskolai neveléstől, meg kellene oldania.

Ha lenne komoly politikai, és pedig pártok felett álló politikai nevelés, annak állandóan a leg-behatóbban kellene foglalkoznia a választópolgár tájékoztatásával. A legerélyesebb propagandát kel-lene folytatnia a *választási etika* érdekében. Egyene-sen nevetséges elgondolni, hogy milyen alkalmi és futólagos a választóközönséggel való foglalkozás a választások előestéjén. Még ez is kizárólag csakis a pártok részéről és pártszempontból történik. Az, hogy a választó államférfiúi belátással dönthessen a maga szavazatáról, semmiképpen sincs meg-könnyítve. Nem kap pártatlan tájékoztatást, nem tárják elébe a különböző pártprogramok össze-hasonlító elemzését, népszerű összefoglalását. Nincs kellőképpen tájékoztatva arról sem, hogy mily eldöntő politikai jelentősége van az állami akarat-képzés tisztaságának és színvonalának. Az egész választási folyamatnak és eszmekörnek kultúrával és érett államférfiúi belátással való átítatása elsőrendű feladata lenne a politikai nevelésnek. Ahogy ellen-ben a helyzet jelenleg fest, sokkal könnyebb lelki-ismeretesen eldönteni prospektusok alapján, hogy milyen írógépet vegyen, vagy milyen fürdőhelyre vagy szállodába menjen az ember, mint azt, hogy választópolgári kötelességeit hogyan teljesítse.

A politikai nevelés elemi feladata lenne a külön-böző *társadalmi rétegek*, különösen az intelligencia, a munkásság és a parasztság között való megértésnek, de legalább *érintkezésnek a művelése*. Áll ez külön-ösen olyan társadalomra, ahol a népesség külön-böző rétegei, nálunk elsősorban talán a fővárosi és a

vidéki népesség között éles elválasztóvonalak, esetleg éppen szakadékok állanak fenn. Emberek, akiknek a felfogása, az egész lénye úgyszólván mindenben eltér és különbözik egymástól, nem élhetik át öszin-tén a közösségüket, amelynek épp mindig csak a hiányát tapasztalják. Akinek például a társadalomra és a jogra vonatkozó eszméket ismertető egyetemi előadások tartása a hivatása, annak fájdalmas kor-látozásként kell éreznie, hogy az előadóteremben szinte csak a saját osztályának, a középosztálynak a tagjait látja, és meg van fosztva attól az értékes lehetőségtől, hogy a munkásság és a parasztság tagjait is a hallgatói közé számíthassa.

A politikai nevelés további fontos feladata lenne a politikai *véleményalakulás megkönnyítése* általában. A napisajtó, bármily fontos tájékoztató munkát végezzen is, mai szervezetében nem alkal-mas a közvélemény előzetes, pártatlan tájékozta-tására azokról a kérdésekről, amelyekben állást kell foglalnia. Ahhoz, hogy a közvélemény igazán támogassa a hivatásos politikát, elengedhetetlenül szükséges, hogy a kettő között levő mesterséges kínai falakat némileg lebontsák. A közvéleménynek a maga spontán állásfoglalásával kell támogatnia a hivatásos politikát. Ez csak akkor lesz igazi támo-gatás, ha a közvélemény a kérdések lényegéről és eldöntésüknek a szempontjairól époly megbízha-tóan, ha nem is olyan részletekbemenően, értesül, mint a hivatásos politika. E feladat megoldásának a részleteit és jövőbeli fontosságát ismerteti a köz-vélemény ellenőrzéséről írt most megjelent tanul-mányom.¹

A politikai nevelés előkelő feladata lenne az, hogy a szociális és politikai eszmék *klasszikusait* a legszélesebb néprétegekkel megismertesse és meg-vitattassa. Akik azt hiszik, hogy ez veszedelmes dolog, azokat figyelmeztetem arra, amit a tapasztalat eléggé bizonyít, hogy a gyűjtogatónak sokkal könnyebb dolga van a sötétségben, mint a vilá-gosságban. Épp azt a fertőzött levegőt kellene megtisztítani, amelyben az egyetemes nagy irtózás és agyonhallgatás közepette minden ismertetés agi-tációként hat, és ennek a romlott levegőnek a helyébe beengedni az eszmekritikai szellem egészséges hegyi-levegőjét, amelyben bármely tannak a kíméletlen bírálata olyan magától értetődő megrögzött szokássá válik, amely eleve immunizál mindenféle agitatív hatással szemben. A célja a klasszikusok ismeretének éppen az lenne, hogy a szociális és politikai kérdések legfontosabb szempontjairól széles néprétegek tájé-kozódhassanak, anélkül, hogy bármelyik egyoldalú iránynak behódoljanak. Ezt az edzését, ezt a meg-értetését a politikai véleménynek csakis a bírálatos ismertetés, de sohasem az agyonhallgatás bizto-

¹A közvélemény ellenőrzése, Szeged, Városi Nyomda, 1939.

sírja. A klasszikusok tanítása a szociális és a politikai kérdések törzsállományának a nagy nyilvántartó könyve. Az elméleti állásfoglalások folytonosan változnak, az alapvető kérdések azonban ugyanazok maradnak. A *pozitívum*, amelyet a szociális és politikai kérdésekről megtanulhatunk, a klasszikussá vélt tanításoknak ez az aranykönyve. Enélkül nincs mély politikai műveltség.

A politikai nevelés feladata lenne széles körben terjeszteni a *politikai lélek elemzését*. A politikai művelődés érdekében alig tehetünk jobbat, mint hogyha igyekszünk teljesen kielemezni és átvilágítani a különleges politikai képességnek a lélektani elemeit. Rendkívüli nevelő értéke lenne a legkiválóbb államférfiak történeti teljesítményei, valamint a legtanulságosabb politikai hibák elemzésének. A politikai nevelésnek mind kézzelfoghatóbbá kellene tennie, hogy milyen elemekből áll a lélektanban a politikum, a különleges politikai érzék. Egyaránt érdekelnie kell ennek mindenkit, akár az állampolgár, akár pedig az államférfi kívánatos képességeire vonatkoztatjuk is a kérdést.

A politikai nevelés ábécéskönyve lenne a politikai szempontból legfontosabb adatoknak, a fennálló intézményeknek, valamint a még megoldatlan problémáknak a hiteles, közérthető, népszerű ismertetése. A politikailag fontos statisztikából, intézményi rendből és reformprogramokból ki kellene emelni az igazán jellemző, a nevelő értékű adatokat, és azokat közkinccsé tenni. Az államférfi évkönyvét az *állampolgár aranykönyvecskéjének* a követelményei szerint kell átdolgozni. A magyar szempontból életbevágó ténybeli adatok, intézményi rend és reformkérdések könyvecskéjének ott kellene lennie minden választópolgár zsebében.

A politikai nevelés elhanyagoltságát nem egyedül a *laissez-faire* elve magyarázza meg. Nem csupán azért vonta meg azt sokáig az uralkodó felfogás a társadalomtól, mivel tartott nem kívánatos politikai irányzatoknál az érvényesülésétől. Hanem azért is, mivel a politikai műveltséget és képzettséget kiváltsággént fogta fel és a kormányzás egyik elvének, a kormányzati bölcsesség egyik követelményének tartotta, hogy a kormányzottak ne lássanak bele teljesen a kormányzat kártyáiba, azaz hogy az egész politikai műveltség ne váljék közkinccsé. Minden olyan tudás, amely birtokosai számára jelentős előnyöket biztosít, hajlamos arra, hogy *monopóliummá*, monopolizált tudássá váljék.

Vajjon nem akadályozzák-e ezek az elvek a jövőben is még a politikai nevelés terjesztését? A *be nem avatkozás* elve tarthatatlanná vált azáltal, hogy nem kívánatos politikai irányok ezt az elvet egyáltalában nem tisztelték. Már pedig ennek az elvnek, akár csak az udvariasságnak, csak addig van értelme, amíg kölcsönösen tiszteletben tartjuk. A *be nem*

avatkozás elvének az uralma alatt épp az a politikai irányzat jutott a legnagyobb előnyhöz, amely azt a legkevésbé tartotta tiszteletben. A *be nem avatkozás* elve a beavatkozásnak juttatott prémiumot.

Az *egyedáruság* elve pedig azért nem tartható fenn többé, mivel a közösségnek mind nagyobb szüksége van tagjainak a cselekvő hűségére és értelmes közreműködésére. A politikai tehetség, képesség és műveltség tekintetében természetesen mindig lesznek fokozatok, de viszont mindig csökkenni fog a távolság a tömegek szociális és politikai tudatlansága és a kiváltságolt politikai bölcsesség között. A szakadékot a politikai nevelés fogja kitölteni.

A politikai nevelés nehezen induló gépezetét a propaganda fogja megolajozni. A politikai nevelés azért nem kerülhet le többé a napirendről, mivel semmi kilátás nincs arra, hogy a propaganda veszítsen a mai jelentőségéből. Már pedig a bővítő propagandával szemben egyedül a politikai nevelés tehet edzetté, a felvilágosító propaganda pedig maga is politikai nevelés. Ismét azt látjuk tehát, hogy a politikai nevelés szükségessége nem azon múlik, hogy kívánatosnak tartjuk-e vagy sem? A politikai nevelés azért kikerülhetetlen szükségszerűség, mivel a propaganda akarva-akaratlanul is nevel bennünket olyasformán, mint ahogyan a gyermeket neveli a felnőtteknek mind a jó, mind pedig a rossz példája. Mivel a propaganda politikailag folytonosan befolyásol bennünket, azaz a politikai nevelésünket folytonosan kérdésessé teszi és napirenden tartja, azért kényszerű szükségesség a politikai nevelés kérdésének a tervszerű megoldása.

Hogy a propaganda jelentőségét a politikai nevelés szempontjából helyesen ítéljük meg, talán legcélszerűbb abból kiindulni, hogy a propaganda mindig *szuggesztiónak* a közvetlen alkalmazását jelenti. Ez annyit tesz, hogy mindig sugalmaz, és annyi a hatása, amekkora a sugalmazóképesége. Lasswell egyenesen azzal jellemzi a propagandát, hogy a véleményeket és magatartásokat a társadalmi szuggesztívó közvetlen kezelése által irányítja, nem pedig a környezet vagy az élő szervezet egyéb feltételeinek a módosítása által.¹

Rogerson szerint a propaganda nem egyéb, mini tetszés szerint való vélemények kialakítása a közös lélektan mindazoknak a kifejező eszközöknek a szándékos igénybevétele útján, amelyekkel a nyilvánosságot el lehet érni.² Igen helyesen ismeri fel a minden propagandában ott rejtőző szuggesztívó elemet Lambert, aki azt mondja, hogy a propaganda lényegéhez tartozik, hogy az embereket olyan dolgok megtételére vagy gondolására készítse, amelye-

¹ V. ö.: Lasswell, Harold D., Propaganda Technique in the World War (1927) 19383 9.

² V. ö.: Rogerson, Sidney, Propaganda in the next war, 1938, 9.

ket maguktól nem tennének vagy gondolnának.¹ Esményi világban, mondja Lambert, nem lenne szükség propagandára, mivel ott mindenki maga is felismerné, hogy mi igaz és mi áll érdekében. Minél több propagandát használ valamely ország, Lambert szerint annál messzebb van az eszményi állapottól.²

Ez persze így, ahogyan Lambert mondja, paradoxon. De azért van abban a nézetben igazság, hogy a propaganda szükséges rossz. A propaganda káros hatását egyenesen azzal lehet jellemezni, hogy sugalmazott lelki tartalmakkal helyettesíti a szabad lelki tartalmakat, az önálló lelki működést. Albig szerint a propaganda végkövetkeztetéseknek a szét-szórása, elrejtett forrásokból vagy elrejtett motívumokból, érdekelt egyének vagy csoportok részéről.³ Ennek a meghatározásnak minden egyes kifejezése jól szemlélteti, hogy mi a káros a propagandában. Végkövetkeztetéseket terjeszt csupán, az érvek láncolatának a megvizsgálása nélkül. A terjesztés forrását és motívumait eltitkolja, ahelyett, hogy felfedné és előadná. Végül mindig érdekelt, holott csupán az érdektelen tájékoztatásban bízhatunk teljesen.

A propagandának a sugalmazó természetéből folyó aggályos tulajdonsága, hogy a kedvezőtlen tényeket elhallgatja, vagyis nem csupán pozitíve, hanem negatíve is propagál, azaz cenzúráz. Lehetőleg az érzelmekre, nem az értelemre hivatkozik. Majdnem kikerülhetetlenül hazuggá válik. Túloz. Már közléseinek a kiválogatásával is ferdít. A lényegről eltereli a figyelmet, örökös ismétléseivel inzultálja, pergőtűz alá veszi értelmi ellenállásunkat. Kitér az érvelés elől.

A propaganda sugalmazó természetéből azonban nem kizárólag aggályos tulajdonságok folynak, és bizonyos mértékben kitermeli ártalmas hatásának az ellenszereit is. A propagandának alkalmazkodnia kell a fennálló hagyományokhoz, véleményekhez és hiedelmekhez. Russell Bertrand szerint inkább szenvedélyes ragaszkodást vált ki az emberekből meglevő véleményeik és hiedelmeik iránt, mintsem új véleményeket fejleszt. Értékelni kell a hatásos kifejezés módhoz. Egyszerűnek, világosnak, szabatosnak kell lennie. Az, hogy eleven, értelmes, világos

¹ Lambert, Richárd S., Propaganda, 1938, 9.

² i. m. 10.

³ Albig, William, Public Opinion, 1939, 301.

fogalmazást ad valamely álláspontnak, olyan előnye, amely kárpótól valamennyire a „színezettségéért”. Az ügyvéd is egyoldalúan adja elő a bíróságnak az ügyfele szempontjait, munkája mégis rendkívül fontos, értékes és tájékoztató a bíróság számára is. Figyeljük meg továbbá, hogy az igazi propagandista mekkora súlyt helyez az igazság és a tárgyilagosság látszatára. „Mondj igazat és értelmezd, ahogyan akarod! Ha csak lehet, sohase mondj hazugságot, mert a propagandában el vagy intézve, ha megbízhatatlanságot bizonyítanak rád!”⁴ Közhely az is a propaganda szakértői előtt, hogy az átlátszó propaganda csak harmadrendű propaganda. A művészi propaganda mindent a *maga idejében* tesz, és a legnagyobb művészet azt tudni, hogy mikor kell tartózkodást tanúsítani. Mindezek a műszabályok arról győznek meg, hogy a nagyhatású propaganda alkalmazkodik, simulni kénytelen az igazsághoz, bármennyire cinikusan bánjanak is ezzel a rossz propagandisták. Nem lehet a népet mély meggyőződésének az ellenkezőjére máról-holnapra rábeszélni. Számolni kell azzal is, hogy a propaganda ereje annál hamarabb veszít az intenzitásából, minél bódítóbb vagy éppen butítóbb a propaganda.

A propagandának tehát van bizonyos akaratlan nevelő hatása. Előbb-utóbb mindenkit rátanít, hogy kritikával élje. A legnyilvánvalóbb ez a hatás, amikor több különböző irányú propaganda hat ránk. Ellenséges és semleges propagandaforrások hallgatása a legtanulságosabb politikai nevelő színpad. Kétségtelen edző hatást gyakorol ez minden egyoldalú propagandával szemben. Lassanként megszokjuk, hogy a bíró szerepében hallgassuk őket. Az ellentétes propagandáknak ez a visszahatása magának a propagandának az értelmére roppant érdekes. Kibontakozik belőle a helyes, a felvilágosító propagandának az az értelme, hogy mindenféle szuggesztíóval szemben ellenállásra szuggerrál. Mindenféle beavatkozásnak, befolyásolásnak, nevelésnek ez az egyetlen mentsége. A propaganda is ilyen kétértékű dolog. Benne van a jóra-rosszra egyaránt felhasználható nagyhatású tömegsugalmazás technikája, és önkénytelenül is kifejleszti magából a káros sugalmazás ellen való védekezésnek, az emberileg elérhető tárgyilagos tájékozódásnak, a politikai nevelésnek a nagyszabású módszereit.

⁴ Rogerson 21.